

BÍRO ZOLTÁN

EGY ÚJ SZEMPONT ESÉLYEI

A népi kultúra elemei rendkívül sok szállal és sokféle módon kapcsolódnak mindennapjainkhoz. Jelenlétüket és egyáltalán a jelenünkbe való belépésük folyamatait nem bízunk a véletlenre. Nem csupán azzal törődünk, hogy e folyamatok természetes útjait egyengessük, hanem emellett új utakat, módokat is kitalálunk a népi kultúra jelenünkbe való beépülésének, beépítésének biztosítására. Szorgalmazzuk ezen a téren a sajtó, a rádió, a tévé, a könyvkiadás szerepének növelését, szakmai tanácskozásokat szervezünk, reprezentatív műsorok hosszú sorát állítjuk színpadra és így tovább. A népi kultúra előtérbe kerülése nyilván nemcsak napjaink jelensége, működésének és funkcióinak kérdésköre nem napjainkban vált e tájakon érzékeny ponttá. Sőt, még azt sem lehet állítani, hogy e sokféle értéket tartalmazó érzékenységi skálán az utóbbi két évtized valamiféle rendkívüli állapotként volna jellemezhető. Inkább csak arról van szó, hogy a népi kultúrára való figyelés görbéje hullámvonalszerűen halad, és ez az időszak ennek a hullámvonalnak az egyik csúcsa. Ha visszalapozunk a romániai magyar nemzetiség művelődéstörténetében, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy benne a népi kultúra, a népi kultúrára való hivatkozás – váltakozó erősséggel – állandóan jelen van. Nem célunk e jelenlét nyomon követése, ez külön feladat, amit el kellene végezni. Ehelyett csupán az utóbbi két évtizedre szűkítjük vizsgálódásunk körét.

A hatvanas évek közepétől a népi kultúra iránt érdeklődők száma fokozatosan növekedett, lakásainkban megszorodtak a népinek nevezett használati és dísz tárgyak, a kereskedelemben egyre nagyobb teret kapnak a népi kultúra elemei, népi ünnepek sorát elevenítettük fel stb. E térhódítás okait nem nagyon szokás boncolgatni. Úgy tűnik, hogy részben külső hatással, részben pedig belső fejleménnyel van dolgunk. Bár itt minden megállapítás érvek és bizonyítások hosszú sorát kívánná meg, ezekre a kérdésekre nem itt, hanem a kötet egy további tanulmányában kívánunk válaszolni (*A folklorizmus hátteréről*), e

helyen csupán a jelenség bemutatására, a kérdések rövid föl-villantására vállalkozunk.

Az már nem kíván sok bizonyítást, hogy a népi kultúrának ez a térhódítása, ez a beépülése korántsem zökkenőmentes folyamat. Természetét, okát, céljait illetően eltérnek a vélemények. Ez a beépülési folyamat némelyekben feltétlen igenlést vált ki, másokban visszatetszést kelt. A két véglet között pedig a beépülésre vonatkozó reflexiók és értékelések igen széles skálán mozognak. A vélemények, álláspontok sokféleségét jól tükrözik a különböző szinteken folyó viták. A sajtóban is teret kapott táncház-vita vagy giccs-viták számukban és hevességükben egyaránt messze elmaradnak azoktól a véleményütköztetésektől, amelyek a nem-szakértők körében hangzanak el egy-egy tévéműsor, színpadi előadás, fesztivál, kerámiavásár közben vagy után. Ha azonban eltekintünk azoktól a mozgatórugóktól, amelyek valakit egy kérdéskör tudományos vizsgálatára készíthetnek (személyes ambíció, megbízatás stb.), még mindig marad legalább két olyan indok, amely sürgősnek tűnneti fel az előbbieken körvonalazott jelenség vizsgálatát. Mindkettő valamiféle hiányérzetből fakad.

Nemzetiségi vonatkozásban sok szó esik a népi kultúráról, de többnyire a jelenlétről, a népi kultúra jelenlétéről, és nem a beépülésről, a jelenné válásról van szó. Mindig inkább állapotról beszélünk, és jóval ritkábban folyamatról. Ha elismerjük a folyamat, a beépülés jelenvalóságát – és tapasztalataink arra utalnak, hogy ez ma is igen aktív –, akkor ez az elfogadás már magában hordoz egy sor kérdést a népi kultúra beépülésének okára, e folyamat jelen- és jövőbeli tendenciáira, szerepére vonatkozóan. Ezekre a kérdésekre érdemleges válaszok még nem születtek.

A másik indok gyakorlatibb jellegű. Ha egy tudományos megközelítés e sok vihart kavaró folyamattal kapcsolatosan rögzítene egypár rendezőelvet, ez talán eldöntené vitás kérdéseink egy részét, és néhány fogódzót kínálna azoknak, akik feladatuknak tartják a különböző közösségek „életének” befolyásolását.

Nem lenne ildomos, ha a munkára biztató érvek mellett elhallgatnók a zavaró, akadályozó tényezőket. Ezekből is több van, az arányosság kedvéért maradjunk kettőnél. Az egyik módszertani jellegű, és minden „új” tudományág születésénél

ott van, ha kell, ha nem. Mint minden olyan diszciplína esetében, amely a társadalmi viselkedés egy részterületét kívánja elemezni, a népi kultúra beépülésének elemzésében is „össze-fut” egypár tudományág. Többek között a kommunikációelmélet, a néprajztudomány, a szociológia szempontjaira van szükség, de kölcsönözni kell az életmóddal és a szocializációval foglalkozó elméletekből is. Mindez fogalmi zavarokhoz, elméleti következetlenségekhez vezethet. Az egyes tudományágak fogalmi nehezen egyeztethetők, a különböző fogalmi rendszerek ismeretelméleti korlátai gyakran elzárják az utat egyes fogalmak kiterjesztése, „átemelése” előtt. A zűrzavar elkerülése céljából értelmeznünk kell minden bevezetett fogalmat, ezeket menet közben is pontosítanunk kell. A másik akadály sokkal nehezebben kerülhető meg, és abban a közegellenállásban érhető tetten, amely elutasít minden olyan vizsgálatot, amely a népi kultúra mai helyzetét, szerepét a napjainkban oly gyakran és széles körben forgalmazott értékítéletektől függetlenül próbálja megragadni. Mi viszont épp erre törekszünk, vizsgálódásunk tárgya nem a népi kultúra, hanem az a folyamat, amelynek révén a népi kultúra egy-egy eleme vagy akár egésze beépül mindennapjainkba. Épp ezért egyelőre kénytelenek vagyunk eltekinteni attól, hogy a népi kultúra valamely eleme mennyire érték vagy nem érték, és természetesen őrizkednünk kell attól is, hogy valamely elemnek vagy elemcsoportnak a szerepét (vagy magát az elemet) a neki tulajdonított érték-tartalomból vezessük le. Meggyőződésünk, hogy következetes, módszeres elemzésekkel és kritikai szellemű elméleti munkával mindkét nehézség legyőzhető. Ez a tanulmány ismertető, tájékoztató jellegű bevezetés kíván lenni ehhez a munkához.

Néhány alapfogalom

Az eddig elmondottak célja csupán az volt, hogy körvonalazza a jelenséget. Ha vizsgálódásunk tárgya körülhatárolt (a népi kultúra mai világunkba való beépülésének folyamatai), akkor a következő lépés az lesz, hogy rögzítsünk néhány olyan alapfogalmat vagy körülírást, amelyeket tárgyunk megközelítésére használhatunk. A vizsgálat e kezdeti stádiumában nem is fogalmakról, hanem csupán körülírásokról lehet szó. Ezek megadásával az a célunk, hogy értsük meg egymást, illetve; hogy ne értsük félre egymást. Valószínű, hogy a tényleges

elemzések után közülük nem egyet majd újra kell fogalmazni, de addig nincsen más választásunk.

Az első körülírás, amit pontosítanunk kell: a *népi kultúra*. Témánk szempontjából igen fontos annak elkülönítése, hogy mi tartozik a népi kultúrához és mi nem. Amikor népi kultúráról beszélünk, akkor a hagyományos paraszti kultúrát, az európai parasztság kulturális hagyományát jelöljük ezzel a szókapcsolattal. Konkrét vizsgálatainkban természetesen ennek egy részletével foglalkozunk, a magyar paraszti kultúrával. Ezzel a fogalommal párhuzamosan használjuk a *folklór* kifejezést is. „A folklór angol eredetű szó: folk-lore alakban először William John Thoms 1846-ban említi nagyjából népi tudás értelemben. Rövid 130 éves pályafutása alatt sokféle jelentéssel használták, és e tekintetben inkább beszélhetünk bővülésről, mint szűkülésről” (Ortutay. 1979. 11). A mi értelmezésünkben a folklór azonos azzal, amit népi kultúraként szokás emlegetni, azaz a parasztság teljes tárgyi és szellemi világát jelöli. A magyar szakirodalmi szóhasználatban többnyire az általunk alkalmazottnál szűkebb jelentése van: a kultúra ünnepi szférájának tényeit (népköltészet, népzene, néptánc, népszokás, népi játékok, népművészet) gyűjti össze a fogalom, hiányzik belőle a paraszti kultúra „hétköznapijainak” világa. A mi folklórdefiniciónk ennél tágabb, a thomsi értelmezést veszi alapul. Beleértjük a nem népművészetként értelmezett tárgyi kultúrát, tárgyhasználati gyakorlatot, a szokások, hiedelmek, kommunikációk nem ünnepi változatait s az e rendszerek működését biztosító láthatatlan intézményeket is. Ide nyilván betehetnénk egyet a ma már száznál is jóval többre rúgó kultúrameghatározások közül, de nem lenne sok értelme, mert egyik sem tökéletes. Ezért inkább maradjunk a fenti körülírásnál, amit a továbbiakban még részletezünk, és amit majd a kötet következő tanulmánya az idevágó szakirodalmi vonatkozásokkal együtt mutat be.

A rendszer kifejezés nem véletlenül került bele az előbbi körülírásba. Olyan kulcsfogalom ez, amely – kimondva vagy burkoltan – a kötet szinte minden tanulmányában ott kísért. A rendszer kifejezés arra utal, hogy a folklórt olyan entitásként fogjuk fel, amelyben az elemek hierarchiába szervezettek vannak jelen, kölcsönösen befolyásolják, meghatározzák egymást. Itt ismételtelen egy általános körülírást választottunk a

sokféle terméketlen definíció helyett. A fogalom pontosabb megragadására a *Jelképeink szerepváltása* című tanulmány vállalkozik, rendszerértelmezésünk egészét pedig a konkrét anyagot is elemző tanulmányok körvonalazzák. Bevezetőként a rendszer kapcsán még el kell mondanunk, hogy a népi kultúra mint rendszer működésében domináns elem a közösségre-irányultság. Ez nyilván nemcsak a hagyományos paraszttársadalomra áll, hanem az archaikus típusú közösségekre is általában, vagy a mai modern társadalom olyan közösségeire, amelyeket az ellenkultúrák termelnek ki. A rendszer működése tevékenységek sorozatában (praxis) valósul meg. E kötet írásai a praxist olyan kommunikációs viszonynak fogják fel, amely a cselekvő ember és környezete, még pontosabban a cselekvő ember és a környezet egy darabja között áll fenn. E viszony sajátosan emberi specifikuma abban áll, hogy viszonyulásaink jellegét érzékeljük, tudjuk, minősítjük. Tehát: a környezettel való kapcsolatunknak mindig van egy olyan eleme, amelynek révén az éppen soros környezetelemmel való kapcsolatunkat minősítjük. Egyénnek és környezetnek ebben a többrétegű, többszintes kapcsolatában formálódik, termelődik a jelentés. Nap mint nap, akcióról akcióra az egyedi cselekvések sorozatában fogalmazódik újra és újra. Most nem mehetünk bele e kérdés részletes kifejtésébe. Nem térhetünk ki arra sem, hogy a cselekvések és termelődő jelentések egyedisége ellenére mégis miképpen érthetjük meg egymást (lásd ezzel kapcsolatban: Bahtyin 1982, Goffman 1981, Habermas 1981, valamint e kötet zárótanulmányát). Ezek más természetű kérdések, ezért maradjunk itt csupán annál a megállapításnál, hogy a bármely közösségben végzett mindennapi emberi tevékenység jelentések létrehozásából, más szóval jelentéstulajdonítások sorozatából áll. Mindez számunkra azért roppant fontos, mert az egyedi jelentéstulajdonításokat társadalmi viselkedésként, kommunikációs gyakorlatként érzékeljük. Az általában vett kommunikációs gyakorlat egyes elemeit kommunikációs aktusoknak, a kommunikációs aktusok egy-egy sorozatát kommunikációs folyamatnak nevezük. Amikor, teszem azt, elvégzek egy „babonás” cselekvést, akkor ez a gyakorlat a közösség többi tagja számára kommunikációs aktusként jelenik meg. Magának a kommunikációs aktusnak természetesen nem kell feltétlenül nyelvi (értsd: beszélt nyelvi) jellegűnek lennie, megvalósulhat egy gesztussorozat

vagy akár térbeli elhelyezkedések révén is. De rendszerint van beszélt nyelvi vetülete. A vizsgáló szem számára – legyen az egy néprajzkutató vagy a közösség egy másik tagja – az egyes tevékenységek kommunikációs aktusokként jelennek meg. Ezek megragadásával és elemzésével a közösség működése tetten érhető.

Ennyi előkészítés után pedig nézzük központi kategóriánkat, a *folklorizmust*. A folklorizmus korántsem új keletű folyamat, a jelenséget és az azt jelölő fogalmat a klasszikus folklórtankönyvek is számon tartják. Folklorizmusnak nevezik azt a folyamatot, amelynek során a népművészet, a népköltészet egy vagy több eleme belekerül a „magas” kultúra körforgásába. Ebben az értelemben Arany János vagy Petőfi Sándor költészetében világosan kimutatható a folklorizmus jelensége. Ellenértéses irányú folyamat a folklorizáció, amikor a népi kultúra rendszerébe kerül bele egy más kultúra eleme, amikor a folklór működik idegen, más környezetként. Alapvető és fontos dolog volna elvégezni e folklorizmusértelmezés kritikáját, ez azonban ismét olyan feladat, amely messze meghaladja egy ilyen ismertető jellegű tanulmány lehetőségeit. Az utóbbi két évtizedben fellendült folklorizmuskutató kidolgozott egy sor olyan szempontot s megközelítésmódot, amelyek sokkal közelebb visznek a folklorizmusfolyamatok lényegéhez, mint a néprajzi tankönyvek klasszikus értelmezései. A továbbiakban ezeket az újabb szempontokat felhasználva igyekezünk eligazítani az olvasót.

A *folklorizmus* kifejezés egy kommunikációs folyamatra és annak végeredményére vonatkozik. Arra a kommunikációs folyamatra, amelynek révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír (vö. Fejős 1981. 14.). Az eddig már bevezetett fogalmak részben már értelmezik ezt a meghatározást (folklór, rendszerjelleg, jelentéstulajdonítás, kommunikációs aktus, kommunikációs folyamat). Mielőtt azonban konkrét példákat említenénk, még két kifejezést kell közelebből megvizsgáljunk.

Az *idegen környezet* (a kifejezés úgy értendő, mint ami a folklórelem számára új, más, szokatlan, idegen) fogalmának megértéséhez a népi kultúra rendszerjellegéről mondottakat kell

szem előtt tartanunk. A népi kultúra valamely eleme vagy elemcsoportja számára mindaddig nem idegen egy környezet, míg abban a folklórelemek hierarchiába szerveződhetnek, kölcsönösen meghatározzák, kiegészítik egymást. Mindaddig, amíg például egy babonás cselekvéssor megtartja térbeli, időbeli helyét, beépül a mindennapi tevékenység rendszerébe, meghatároz más tevékenységeket és őt magát meghatározzák más tevékenységek, addig nincs szó idegen környezetről, következésképpen folklorizmusról sem. Amikor szétszakadnak a rendszer többi elemével kiépült kapcsolatok, amikor a folklórelemeknek be kell illeszkedniük egy, a népi kultúrától függetlenül teremtődött kontextusba, akkor beszélhetünk már az idegen környezet létrejöttéről és működéséről. Megmaradhat például teljesen változatlanul a babonás cselekvés, de a környezete, amelyben működik, más lesz, és épp ezért – amint azt később konkrét példán fogjuk látni a mindennapi folklorizmus tárgyalásakor – más lesz a babonás cselekvés jelentése is. Az idegen környezet mondanivalónk vonatkozásában nagyon fontos kategória, mert a folklorizmusfolyamatok az egyedi jelentéstulajdonítási gyakorlatokban érhetők tetten, és a termelődött jelentések teljesen mások a népi kultúra saját, rendszer jellegű környezetében, és ismét mások az ettől valamilyen formában eltérő, a népi kultúra számára szokatlan, új, tehát idegen környezetben. A népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az idegen környezetben olyan jelentést (is) nyer, amely – amíg a rendszerhez tartozott – nem volt sajátja. A falu világában a faragott székelykapu nem jelentett sem sznobizmust, sem vagyonfitogatást, de még néphez tartozást sem, az öltözet vagy a népi tánc nem jelentett fogyasztható, eladható látványosságot, és így tovább. És ezzel érkeztünk el a folklorizmus igazán lényeges eleméhez: a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja vagy akár egésze idegen környezetbe jutva megváltoztatja jelentését, más lesz, mint ami a népi kultúra rendszerében volt. Ez a másság két úton mutatható ki. Egyfelől úgy, hogy az életmód vizsgálatával a folklór (mint rendszer) elemeire hullását, az idegen környezetek megszerveződését követjük nyomon, másfelől pedig úgy, hogy megvizsgáljuk a tényleges kommunikációs folyamat (az idegen környezetbe jutás) egyedi kommunikációs aktusait, amelyekben a jelentéstulajdonítási gyakorlat megváltozik, következésképpen a folklórelemek a vele kapcsolatba kerülő

ember számára teljesen másként jelennek meg. A továbbiakban ezt a második utat követjük, bemutatva a jelentéstulajdonítási gyakorlat megváltozásának alaptípusait, amelyeket egyben a folklorizmus különböző területeinek is nevezhetünk. Mivel elsősorban a jelenségek bemutatása célunk, arra törekszünk, hogy a leírások lehetőleg plasztikusak legyenek. Ennek érdekében mellőztük a szöveget tördelő szakirodalmi hivatkozásokat és utalásokat is.

A folklorizmus négy alaptípusa

Amikor osztályozzuk a folklorizmus körébe tartozó jelenségeket – és ezt meg kell tennünk egyfelől azért, hogy a vizsgálatok számára kiindulópontokat teremtsünk, másfelől azért, hogy a téma iránt érdeklődő olvasó fogódzót kapjon e szövevény áttekintéséhez –, akkor az az út látszik követhetőnek, hogy a már bevezetett fogalmak valamelyikét használjuk fel erre a célra. Így következetesek maradhatunk eddigi gondolatmenetünkhöz is. Tetszetősebb lenne külső (színpadi, múzeumi, népművészeti stb.) ismérvek alapján sorolni csoportokba az ide tartozó jelenségeket, de ez esetben az elhatárolás szempontjait elég nehéz lenne világosan meghatározni és alkalmazni. Itt azt sem árt megjegyezni, hogy a bemutatott négy alaptípus elég általános kategória, amiből két dolog következik. Először is az, hogy a tényleges elemzések számára még konkrétabb, még szókítettebb értelmezésekre van szükség, mert az ilyen általános értelmezési háló mindent „befog” ugyan, de nem elég szorosan ahhoz, hogy az egyes jelenségek specifikuma feltárható legyen. Másodsorban pedig az, hogy e négy alaptípushoz ugyan elég sok vegytiszta példa rendelhető, de ez nem jelenti azt, hogy az egyes folklorizmusjelenségek ne tartoznának egyszerre több típushoz is.

A tudományos folklorizmus

Közismert, hogy a népi kultúra feltárása, kutatása az utóbbi évtizedekben milyen pályát futott be. Ennek eredményei az utóbbi években impozáns kiadványsorozatokban láttak napvilágot. Ezek közismertek, felsorolásuktól eltekinthetünk. Ide sorolhatunk több, kevésbé díszes formában közzétett adatközlést, feldolgozást is, többnyire helyi kiadványokat. De mi köze mindennek a folklorizmushoz? A válasz egy kis kitérőt igényel.

Mind minden kutatónak, a folklórt vizsgáló szakembernek is van bizonyos tudása vizsgálódása tárgyáról, a tárgy lehetséges megközelítéséről, a vizsgálat céljáról és értelméről. Egzakt tudományok esetében ez a tudás viszonylag könnyen körülírható, mivel nem más, mint az eddigi kutatásokból kiszűrt eredmény, amely bármikor ellenőrizhető, igazolható vagy elvethető. A társadalomtudományok esetében más a helyzet. A szociológia, a néprajz, a nyelvészet több ágazata stb. mindig egy sor olyan előfeltevéssel dolgozik, amelyeket ugyan biztos tudásként kezelünk és amelyeket az illető tudományág eddig elért eredményeinek nevezünk, de amelyeket korántsem igazolhatunk egyértelműen. Így például a szociológia „tudja”, hogy mi a csoport, a megbízhatóság, a nyilvánvaló összefüggés, a néprajz tudja, hogy mi a nép, a népi kultúra, a népi tárgy, a nyelvtudomány tudja, hogy mi a szó, a nyelv, a nyelvtan stb. Mindez olyan tudás, ami nemcsak koronként, hanem egy adott pillanatban az illető tudomány művelőinek szemében sem feltétlenül azonos. Ezekből a tudáselemekből állnak össze egy-egy tudományos diszciplína ismeretelméleti előfeltevései, amelyek lehetővé teszik a tudományos munkát, s amelyek egyúttal meghúzzák korlátait is. Idő teltével pedig elveszíthetik érvényességüket, és akkor újabbakat kell kidolgozni. A folklorizmus hagyományos értelmezése is ilyen ismeretelméleti korlát, amin az alapfogalmak kritikai átértékelésével lehet túllépni. Persze itt azt is érdemes lenne tárgyalni, hogy mikor mi termeli és mi élteti ezeket az előfeltevéseket. Mivel ez ismét egy nagyobb kutatási téma, itt legfeljebb arra vállalkozhatunk, hogy megjelöljünk egypár olyan tényezőt, amelyek a folklór kutatója számára felállíthatnak, kitermelhetnek és működtethetnek ilyen korlátokat. Egyúttal rá szeretnénk mutatni arra is, hogy a folklórtudomány esetében a kutatás tárgyáról való tudás nem mindig a tudomány eddigi eredményeiből építkezik.

A folklórral foglalkozó írások elemzésekor hamar szemünkbe tűnik, hogy a vizsgálat tárgyáról való tudás nem, vagy csak nagyon ritkán kerül bonckés alá. Úgy tűnik, mintha eleve adva volna. Tudjuk, hogy mi a népi kultúra, mi a népi tárgy, a népművészet, s ezenkívül pedig azt is, hogy a népi kultúrát fel kell tárnunk, meg kell őrizni, a pusztulástól meg kell menteni, tudjuk, hogy a feltárható vagy a rendelkezésünkre álló elemek közül melyik az értékes darab, és nem utolsósorban azt is tud-

jük, hogy ezt a munkát az általunk népi kultúrának tartott szférában hiánytalanul el kell végezni. A hogyannal kapcsolatban azt tudjuk, hogy a feltáró, megőrző munkát minél aprólékosabban kell végezni, ami pedig a célt illeti, arról már szó esett: a megőrzés, az átmentés. A módszerről és a kutatási tárgyról alkotott előfeltevések nyomán összeáll az, ami a kutatás folyamán a munka objektuma lesz: a népi kultúra egy-egy eleme vagy elemcsoportja (a szokás, a népdal, a népmese, a mondóka, az öltözetdarab stb.), ami megismerhető, elemezhető, aminek konkrétan rögzíthető határai vannak. A tudományos munka folyamán először ezeket a zárt entitásokat rögzítjük. Itt már felmerül az a gyanú, hogy az így körvonalazott tárgy nem azonos a népi kultúra valóságos tárgyával. Ugyanis ha a vizsgálat célja az egyedi tárgy kimerítő leírása, akkor magával a vizsgálódással a népi kultúra adott elemét kiemeljük saját teréből, és egy olyan környezetben éltetjük tovább, ami a mi vizsgálódási alapelveinkből, módszereinkből és az ezek mögött meghúzódó ideológiai megfontolásokból áll össze. Ez a környezet pedig a népi kultúra számára idegen, pontosan azért, mert a vizsgálódásunkban működtetett értelmezési hálót nem magából a népi kultúrából vezettük le, még abban az esetben sem, amikor törekszünk e látszat megteremtésére. Vagyis: a vizsgálat tárgyává tett népi kultúra az elemzések értelmezési hálójában „él tovább”, ami számára új, idegen környezetként jelenik meg. Amikor tehát megmentésről, megőrzésről beszélünk, akkor valójában folklorizmusfolyamatról és ennek kapcsán jelentésváltozásokról van szó.

Az itt megfogalmazottakkal kapcsolatosan szükséges elmondani: a tudományos megközelítés: mindig azt jelenti, hogy a népi kultúra elemeit idegen környezetbe visszük át. Erre a magától értetődő, természetes alapfolyamatra azonban – a tudományos kutatást végzők szándékával vagy anélkül – még sok minden rakódhat rá. Amellett, hogy a tudományos megközelítésből fakadó értelmezési korlátok létét nem ismerjük fel, és az alkalmazott ismeretelméleti előfeltevések „idegen” voltát is igyekszünk eltussolni, előállhat egy olyan változat is, hogy torz metodológiákat éltetünk (ilyen például az is, hogy a folklórtények bármilyen színvonalú összegyűjtése kultúramentés, tehát értékelendő tudományos munka), sőt olyan változat is, hogy

a tudomány feltáró, elemző munkája és a feltárt tények valami másnak állnak a szolgálatába. A kutató esetleg végzi becsületesen a maga munkáját, az általa feltárt és közzétett anyag azonban „önálló életre kel”. Attól függően, hogy kinek és mire kell ez a feltárt anyag, illetve maga a feltárás, a kutatás jellege is jelentékenyen befolyásolható. Amikor néptánc hullám, népszokás hullám, népijáték hullám vagy népzene hullám van a színpadon, akkor ez a hullám a hivatásos és amatőr kutatók tevékenységében egyaránt tetten érhető. Ez ugyan ártatlan” példa, de elég jól jelzi azt, hogy a tudomány által feltárt tények és maga a feltárás munkája is egy társadalmilag épp releváns viselkedési nyelvezet elemei lehetnek, és létük értelme gyakran csupán abban merül ki, hogy éltessék ezt a nyelvezetet. De talán ne menjünk el ilyen messzire, maradjunk az összegyűjtött és közszemlére (közhatalomra) kitett anyagoknál. Ezek – kissé bizarr hasonlattal élve – a szakácskönyvek receptjeire emlékeztetnek. Csak az tud velük valamit kezdeni, aki tud „főzni”, aki maga is „szakács”. Persze ennek ellenére még sok mindenre felhasználhatók, kezdve attól, hogy a főzni tudás látzata kedvéért feltesszük a polcra, egészen addig, hogy odaadjuk a gyerekeknek játszani. Ez azonban már átvezet bennünket a következő típushoz.

A reprezentációs folklorizmus

Az előbbi példával már utaltunk arra, hogy mi tartozik a reprezentációs folklorizmushoz. A könyvespolcon feltűnően elhelyezett népművészeti kiadványsorozat, a falakra aggatott szönyegek, kancsók, pipák és más ehhez hasonló „eredeti” tárgyak, a népi kultúra színpadra állítása, a népművészeti kiállítások sorozatai stb., mind, mind jók lehetnek arra is, hogy jelképként működjenek: létükkel, szereplésükkel utalnak valamire, amivel ugyan nem rendelkezünk, de szeretnénk azt hinni, illetve igyekszünk magunkkal elhíttetni, hogy az a birtokunkban van. Ez a valami pedig nem más, mint a népi kultúrához, a néphez való tartozás, vagy inkább úgy kellene fogalmaznunk, hogy a népi kultúra hozzánk tartozása. Persze a lakásban elhelyezett faragott bútor vagy bármi más lehet egy jól elgondolt, a tárgyak formai összhangjára alapozó berendezés eleme is, ilyen esetekben a tárgyak nem a mögöttük álló népi kultúrára utalnak, hanem önmagukat jelentik. Az esetek többségében

azonban nem ezzel a változattal van dolgunk, hanem a jelkép-ként való működéssel.

A népi kultúra különböző területeiről nap mint nap választunk ki elemeket és helyezünk el saját környezetünkben (lakberendezés, öltözet, rádió- és tévéműsor, színpadi előadás, kiállítás, közterek díszítése stb.). Ez a kiválasztás tudatos tevékenység. Az egyes elemek kiválasztásakor a válogatás fő szempontja az, hogy ezek az elemek majd a kiválasztás és az elhelyezés után méltóképpen képviseljék (reprezentálják) számunkra magát a rendszert, amelyhez tartoznak, tartoztak. A bokálykancsó vagy a falra akasztott szőttes mint a népi kultúra egy eleme potenciálisan képes arra, hogy a szemlélő számára magát a népi kultúra rendszerét idézze fel. A múzeumban kiállított tájház nem azért került a nézők szeme elé, hogy önmagát mutassa, hanem azért, hogy a népi kultúrát, még közelebbről pedig a népi életformát és építkezési kultúrát reprezentálja. Ez eddig rendben is volna, a kérdések ezen túl kezdődnek.

A szakember számára a kiállított tájház valamiféle szinekdoché: a rész felidézi a mögötte álló egészt. Hasonlóan szemléli az is, aki a népi kultúrán nevelkedett. De a látogatók zöme nem ilyen. Számukra a tárgy mögött álló rendszer nem ismert, illetve csak annyiban ismert, amennyit az ilyen úton megismert tárgyakból és a hozzájuk fűzött magyarázatokból a képzelt egészre vissza tudnak vetíteni. Megfordul tehát a dolog: nem a rendszerből építkező tapasztalatokkal ragadják meg a tárgyat, hanem a tárgyról való tudás elemeivel viszonyulnak magához a rendszer egészéhez. Aki nem a népi kultúrán nevelkedett vagy hosszabb ideje elszakadt tőle, az csak a népi kultúra elemeivel való, eleve korlátozott számú találkozások eredményeként alkothat fogalmat róla. Ezzel érkeztünk el a dolog problematikus voltához. Ugyanis az egyedi tárgyról való tudásunk alapján közeledünk az egészhez, de közben nem szabadna megfeledkeznünk arról, hogy az egyedi tárgyról való tudást nem csupán a szemlélő határozza meg, hanem mások is beleszólnak abba, hogy mit „tudunk” az illető tárgyról. Az szól bele, aki a bemutatásra érdemes tárgyat kiválasztja, magát a tárgyat bemutatja, aki a szemlélő számára a tárggyal való találkozások helyét, idejét, gyakoriságát és formáját meghatározza, aki a szemlélés gyakorlatát értékeli, szorgalmazza avagy

tiltja. Ez az „aki” kétféle lehet. A kiállított, forgalmazott tárgynak van ugyanis készítője és van ideológusa (szakértője).

A készítő azért fontos, mert a népi kultúra azon elemei, amelyek reprezentálhatók, korántsem fedezik a keresletet. Az igények kielégítése céljából az egyének és vállalatok együttesen termelik a népi kultúra eladható, forgalmazható, előadható elemeit. Ebben a termelésben – végeredményben piacról van itt szó – nyilvánvalóan szerepet kapnak az eladhatóság kritériumai is. Kialakul egyféle konvenció, amit a termelő ismer. Tisztában van azzal, hogy milyen termékeket lehet sikerrel forgalmazni, és magától értetődő dolog, hogy a termékek készítése során következetesen ragaszkodik ehhez a tudáshoz. Ilyesmiről természetesen akkor is szó van, amikor bevallottan és hangsúlyozottan vigyáznak a forrás tisztaságára. A „tisztaságot” ugyanis a rendszer többi elemeihez való viszony adhatná meg, ez a viszony pedig megszűnik létezni abban a pillanatban, amikor a népi kultúra bármely elemét a folklórhagyomány jelképeként forgalmazzuk. Így a tisztaság jegyei sem lehetnek mások, mint a forgalmazhatóság, az eladhatóság jegyei, konvenciói, amikkel az eladónak, a termelőnek nem árt minél jobban tisztában lenni. Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy a szemlélő, a vásárló ki van szolgáltatva annak, aki a népi kultúra előállításával foglalkozik.

De mindemellett még kiszolgáltattja azoknak is, akiket jobb szó híján a népi kultúra jelenbekerülési folyamata ideológusainak, szakértőinek nevezhetünk. Ők azok, akik a ma termelt vagy a folklór szerves részeként valamikor létrejött és ma felfedezett, újra felelevenített elemeket élénk helyezik, egyáltalán kiválasztják azt, amit élénk helyezhetnek, megtanítanak arra, hogy a szemünk elé tett tárgyat hogyan kell szemlélni, mit kell érteni rajta, megszervezik a szemlélés helyét, időpontját, módját és az utólagos értékelést. Kísért a gondolat, hogy ezt az egész folyamatot fogyasztásnak nevezzük. Azonban talán mégse menjünk el eddig, mert ez a fogalomhasználat esetleg olyan következtetést villantana fel, amit egyelőre szentségtörés lenne végiggondolni, megfogalmazni. Maradjunk csak annál a megállapításnál, ami az elmondottakból következik: a népi kultúra elemei azáltal, hogy pódiumra kerülnek, megváltoztatják eredeti jelentésüket. A kiemelés és a bemutatás gesztusával azt akarjuk elérni, hogy a mögöttük álló egészet, a népi kultúra

rendszerét reprezentálják. Ennek azonban objektív akadályai vannak. A szemlélő az előtte álló tárgyból nem tudja rekonstruálni a mögötte álló rendszert, mert (1) nincs meg hozzá a rendszerről való tudása, és (2) ugyanakkor a termelő és a forgalmazó eltereli a figyelmét a rendszerről azáltal, hogy a fogyasztás mikéntjére helyezi a hangsúlyt. A néző, a vásárló számára – legyen szó a reprezentáció bármely formájáról – a népi kultúra kiválasztott és előtérbe helyezett eleme díszes külsőségekbe öltöztetett egyedi tárgy marad, aminek a birtoklása azt jelenti, hogy maga a rendszer létezik, van, és nekünk (a vásárlónak, a szemlélőnek) közünk van hozzá. A helyzet többek között azért is visszas, mert ez a tudat a tárgyak jól megszervezett termelése folytán akkor is fenntartható, amikor a népi kultúra valójában már nem létezik. Visszacsatolásra, ellenőrzésre nincsen lehetőség, mert, az idegen környezetbe jutott elem öntörvényű utat jár be, elszakad a hajdani rendszertől. A jelentésváltozáson átesett elemek kielégítenek egy igényt, a népi kultúrához, a néphez való tartozás kifejezésének, megfogalmazásának igényét, mégpedig úgy, hogy jelenlétükkel és jelenünkben való működésükkel demonstrálják a népi kultúrához való tartozást. Ha megfeledezünk a tárgyról vagy eldobjuk, akkor megszűnik a demonstráció. Ám a gyakorlatban ritkán tesszük ezt, inkább azt figyelhetjük meg, hogy folyamatosan és egyszerre többféle úton gyarapítjuk a tárgyak számát, és egyre több lesz a demonstráció.

Nyilván maradtak itt megválaszolatlan kérdések, és nem is kevés számban. Föltehető a kérdés: miért ilyen erős igény a népi kultúrához való tartozás kifejezése? Miért éppen a folklór ünnepi formáit választjuk ennek az igénynek a kielégítésére? Ezekre és a hasonló kérdésekre a folklorizmusjelenségek társadalmi hátterét boncolgató tanulmányban igyekszünk majd válaszolni.

A mindennapi folklorizmus

Napjainkban még számos olyan folklórelemet találhatunk, amely látszólag teljesen változatlanul őrződött meg. Ez a kijelentés elsősorban a falu világára érvényes, de találkozhatunk ilyen elemekkel az első generációs városi családoknál is. Például: egyes népszokások (farsangtemetés, szüreti bál) megtartották hajdani szerkezetüket, kellékeiket, egyes babonás cselekvése-

ket (pl. igézés elleni szénvetést) látszólag ma is sokan ugyanúgy elvégeznek, ha arra szükség mutatkozik. A folklór kevésbé ünnepi oldalán is gyakran találunk olyan mozzanatokat, amelyek változatlanul megőrződtek. Különösen a napi időbeosztásban, a tér tagolásában, a gyermeknevelés gyakorlatában találkozhatunk ilyen elemekkel. Ezekre az is jellemző, hogy valamilyen okból kifolyólag elkerülték az előző pontban bemutatott pódiumra kerülést. Megfelelő vizsgálatok híján nem állíthatjuk, hogy minden ma még élő és látszólag változatlanul megőrződött kultúraelem belekerült a folklorizmus sodrába. De több mint valószínű, hogy nagy részük belekerült, és potenciálisan minden ilyen, ma még „hagyományosnak” nevezett kultúraelem belekerülhet. Csak látszólag maradt meg változatlanul, valójában rendkívül lényeges változásokon mentek át. Ha összegyűjtésük, feltárásuk során ezt a változást figyelmen kívül hagynók, munkánk hitelessége és eredményessége egyaránt megkérdőjelezhetővé válna.

A mindennapi folklorizmus jelenségeit viszonylag bonyolultabbnak véljük, mint az eddig tárgyaltakat. Vagy talán az egész mechanizmus rejtettebb, és ezért tűnik bonyolultabbnak, de közben a „mélyben” ugyanaz a folyamat játszódik le, mint a reprezentációs folklorizmusnál? Akár így van, akár úgy, nem árt kissé nagyobb teret szentelni ennek a kérdésnek.

Nagy területen szokás a betegnek szentet vetni. A köznapi szóhasználat ezt a cselekvést babonának nevezi, különösen napjainkban töltődött fel pejoratív felhangokkal ez a megnevezés. Nem törekszünk szakszerű leírásra, elég annyit felidézni, hogy ha valaki beteg lesz, akkor egy tudósabb asszony egy edénybe beledob néhány széndarabot, közben szöveget mond, és végül a betegnek a vízből innia kell. Mindez számtalan variánsban él. A téma könnyebb kezelése céljából nevezzük el a babonás cselekvés elvégzésének gesztusát Akciónak, (ugyanígy Akció a farsangtemetés vagy a szüreti bál is), azt a személyt, aki tevékenyen részt vesz az Akcióban, Alanynak. Végül pedig Szituációnak azt a helyzetet, amelyben az Akcióra sor kerül. A Szituáció fogalma azt jelöli, hogy adott egy konfliktushelyzet: környezetünk elemei úgy szerveződnek meg, hogy számunkra újdonságnak, kihívásnak számít, hogy azt meg kell értenünk, annak valamilyen jelentést kell tulajdonítanunk. Más-képpen szólva: környezetünk úgy változik meg, hogy erre a

változásra valamilyen formában válaszolunk, reagálnunk kell. A megváltozott környezethez való viszonyulásunk tulajdonképpen azt jelenti, hogy a változást értelmezzük, az újjászerveződött környezetnek jelentést tulajdonítunk. Ezzel a változást a saját magunk számára megnyugtató módon lereagáljuk. Példánkban: adott a betegség a maga tér- és időbeli jellemzőivel, tüneteivel, adott a betegségről való tudás. Mindez együtt alkotja azt a környezetet, ami egy adott pillanatban számunkra összeáll, és amihez valamilyen módon viszonyulnunk kell. Az adott Szituációban a jelentéstulajdonításhoz sorolható egy sor művelet (felismerik a betegséget, elkülönítik – egyáltalán a térben elhelyezik – a beteget, szabályozzák a beteg tevékenységét, étrendjét, híresztelik vagy elhallgatják a betegséget, gyógyítási eljárásokhoz folyamodnak stb.). A szénvetés gesztusa csupán egy részlet ebből a cselekvéssorból, mégpedig nem is akármilyen részlet, hanem a Szituáció értelmezésének egy közösségre intézményesített formája. Azt a szerepet hivatott betölteni, hogy az előállt új helyzetet a rendszerként működő népi kultúra szabályai szerint a helyére tegye, értelmezze. A babonás cselekvés tehát egy általános és rendszerjellegű cselekvéssor részeleme. Azáltal, hogy ezt elvégezzük, felelünk környezetünk kihívására, mintegy „meghódítjuk” az új helyzetet. Az Alany számára ez a folyamat integráló jellegű, mert egy, a közösség számára adott, a közösség által kitermelt és fenntartott értelmezési eljárást alkalmaz a konfliktushelyzet megoldására. A termelődő jelentés ebben a helyzetben az Alany és a Szituáció közti viszonyban érhető tetten, ahol a Szituáció elemeit már megadtuk. Mondanivalónk szempontjából annak a megértése fontos, hogy milyen elemekből épül fel a Szituáció, és az, hogy az Akció integráló jellegű. A napjainkban is rögzíthető babonás cselekvésben ugyanis ez a két dolog változott meg alapvetően, következésképpen a jelentés is ezért lesz más.

Ma már nem mindenki hajlandó vállalni egy ilyen Akciót. Van, aki engedi, hogy szemet vessenek neki, van, aki nem. Van, aki gondosan és aprólékosan végzi el az egész műveletet, van, aki csak megszokásból vagy éppen kényszerből. Van, aki lemond róla, mondván, hogy csinálja más, ha akarja, de ő nem foglalkozik vele. Ebben a helyzetben opposzió termelődik: az Alany hisz ugyan az Akció erejében, de ugyanakkor tudja, hogy vannak rajta kívül mások, akik nem hisznek benne, és neki (az

Alanynak) nem áll módjában a másik véleményt szabálytalan-
nak, deviánsnak minősíteni. Tudja, hogy ő ugyan elvégzi ezt a
cselekvést, de ugyanakkor sokan vannak olyanok, akik nem
végzik el. Minél inkább elhatárolódnak az Akciót vállalók és a
nem vállalók, az opposzió annál erősebb lesz. Következésképp-
pen amikor valaki vállalja, hogy az Akció Alanya legyen, akkor
akár tudatosan, akár ösztönösen számot vet azzal, hogy „én
megteszem, de mások nem teszik meg”, „ezt megteszem, de
közben tudom, hogy mások lenéznek érte”, „ezt meg kell ten-
nem akkor is, ha mások nem teszik meg”, „én hiszek ebben, de
mások nem”, „ezt jobb, ha titkolom, nehogy mások megtudják,
hogy én ilyesmivel foglalkozom” stb. Tehát a Szituációba bele-
kerül egy sor olyan mozzanat, amilyen a jelzett opposzió ki-
termelődése előtt nem kerülhetett bele. Ezek olyan mozzana-
tok, amelyek kimondottan az Akció vállalásával és értékelésé-
vel kapcsolatosak. Tulajdonképpen tudáselemek, amelyek hírt
adnak arról, hogy másvalaki hasonló helyzetben mit tesz, arról,
hogy mások vállalják-e az Alany szerepkörét és milyen mér-
tékben, milyen feltételekkel teszik. Az opposzió erősödésével
ezeknek a tudáselemeknek a száma egyre nagyobb lesz, egyre
inkább ezek alkotják a Szituáció elemeinek zömét. Az Alany így
nem azzal törődik, hogy mindenekelőtt a betegség terét, idejét,
tüneteit stb. értelmezze, hanem azzal, hogy egyáltalán nekifog-
jon-e az értelmezésnek, ha igen, akkor hogyan tegye, és egyál-
talan mi lesz vagy lehet belőle, ha nekifog, hogyan fogják má-
sok megítélni az ő Alany-voltát. Tehát: az Akciót elvégzi ugyan,
de valójában azzal küszködik, hogy megnyugtató módon tisztá-
zza magát. Ezért a jelentés az Alany és az Akció elvégzéséről
való tudás közti viszonyból áll össze. Mindez azért van, mert a
Szituáció igen sok új elemmel bővült. A Szituációba beépülő
új tudáselemek folytán a jelentéstulajdonítás egyre kevésbé
lesz közösségi jellegű, az egyes Alanyok számára a Szituáció más
és más lesz, mert egyénenként eltérő arányban szerepelnek ben-
ne az új elemek, az egész műveletből fokozatosan kihull az in-
tegráló funkció. A jelentés lassan „átfordul” az Akció tárgyá-
ról az Akciót végző Alanyra. Ugyanazzal a kellékrendszerrel
már egy más környezetet magyarázunk, egy más Szituációt ol-
dunk meg, következésképpen a termelődött jelentés is más
lesz.

A népi kultúra itt azáltal kerül idegen, új környezetbe, hogy

eszközként kiszolgálja az egyének ezt az önmagyarázási kísérletét, önértelmezési küszködését. A babonás cselekvés vagy a népi szokás kellékrendszere megmaradt, de ma már főként arra szolgál, hogy az Alany vele önmagát magyarázza. A népi kultúra elemei eszközként viselkednek, működnek azokban a folyamatokban, amelyekben az egyének a konfliktushelyzetek megoldását – rendszerjellegű cselekvéssor felbomlása után – egyelőre csak önmaguktól remélhetik.

A művészi folklorizmus

Utoljára maradt a folklorizmusjelenségeknek az a típusa, amelyet a néprajzi tankönyvek a folklorizmus egyetlen területként szoktak emlegetni. A folklorizmus „klasszikus” értelmezése szerint ennek a folyamatnak a kapcsán a népművészetnek, a népköltészetnek a „magas” kultúrába való bejutásáról van szó. Kissé furcsának tűnhet, de kötetünkben pontosan ezzel a területtel nem foglalkozunk részletesen. Éspedig azért nem, mert az idegen környezetbe jutás ténye itt annyira nyilvánvaló, hogy a pusztá jelzésen túl nem igényel részletesebb bizonygatást. Folklorizmusképletünk ebben az esetben tűnik a legnyilvánvalóbbnak. Az utóbbi évtizedek strukturalista, szemiotikai kutatásai – ha néhol egymást kizárva, megkérdőjelezve is – egy sor egyező eredményre jutottak a műalkotás felépítését és működését illetően. Ma már evidenciának számít például, hogy a művészi alkotás elemei hierarchiába szervezeten működnek, jelentéseiket egymáshoz és a mű egészéhez való viszonyukban nyerik el. Természetes, hogy a folklór elemei is a műalkotás szerkezetébe belekerülve megszűnnek népinek lenni, és a műben mint számukra idegen, más környezetben eredeti jelentésük alapvetően módosul.

Az, hogy egy író a regényében több száz népies kifejezést használ, elsősorban stilisztikai, műelemzési kérdés, és nem annak kétségbenvonhatatlan bizonyítéka, hogy az illető író a néphez tartozik. Annak, hogy a művész beleépíti művébe a népi kultúra elemeit, lehetnek elvi vagy ideológiai alapjai, de a lényeg azon áll vagy bukik, hogy autonóm műalkotás született-e vagy sem. Ha autonóm műalkotásról van szó (ennek eldöntéséhez vannak használható, de nem a folklorizmuskutatás tárgykörébe tartozó ismereteink), akkor az adott mű a művészi folklorizmus szemszögéből is vizsgálható. Elemezni lehet, hogy mi

történik a műbe belekerült folklórelemekkel, hogyan történik az, ami történik. Ha pedig nem autonóm műalkotásról van szó, de a befogadók nem a mű valódi irodalmi értékeire figyelnek, hanem „népi tartalmaira” és „népi díszekre” vannak ráhangolódva, s következésképpen a mű értékét is a benne felhasznált népi elemek számától és mennyiségétől teszik függővé, akkor ez az irodalmi jelenség a reprezentációs folklorizmus jelenségkörébe tartozik. (Ezzel kapcsolatban lásd: Biernaczky 1980).

Elemzési stratégiák

Az eddigi példákkal és értelmezésekkel valószínűleg sikerült annyira „belerántanunk” a témába az olvasót, hogy most már nem csupán ráérez a folklorizmusjelenségek fontos szerepére, hanem a természetükből eredő problémákat is érzékeli. Nem kell különösebb tájékozottság annak megállapításához, hogy a folklorizmus kétarcú jelenség: amennyi pozitívumot érzünk benne, legalább annyi visszásság is tapad hozzá, s az ebből adódó vitás kérdéseket csak a folyamatok alaposabb elemzése után lehet majd eldönteni.

A folklorizmusjelenségek négyes felosztását (tudományos, mindennapi, reprezentációs, művészi) munkahipotézisként használhatónak tartjuk, bár elképzelhető másféle osztályozás is. Ez a négy terület külön-külön jól példázza azt, hogy a szakirodalom által alaposabban megvizsgált régióban (Közép-Kelet-Európa) van egy úgynevezett alapvető, az intézményes és más jellegű szándékoktól függetlenül is zajló folklorizmusfolyamat. A népi kultúra mint történeti képződmény létezett és föl is bomlott, s e fölbomlás folyamán a folklór elemei belekerültek egy más kultúrába, ami a népi kultúra elemei számára idegen, új környezetként jelentkezett. Ez a folyamat sok területen mindenféle beavatkozástól, szándékosságtól mentesen játszódott le, ez a jelenség kimeríti a mindennapi folklorizmus fogalmát. Mivel volt népi kultúra, azt a tudomány előbb-utóbb vizsgálat tárgyává tette, s ez a mozzanat a folklórelemek számára szintén idegen környezetbe kerülést, végső soron jelentésváltozást eredményezett. Az is mindenféle beavatkozástól mentes folyamatnak tekinthető, hogy a különböző művészeti irányzatok és műfajok előbb-utóbb felfedezték ezt a népi kultúrát, és elemeit, elemcsoportjait felhasználták autonóm művészi alkotások létrehozásában (művészi folklorizmus). Vé-

gül pedig a reprezentációs folklorizmusnak is van egy olyan mélyrétege, amely a népi kultúra puszta létéből, természetes működéséből fakad: a kultúrák egymáshoz való viszonyulásában bizonyos elemek jelképként való működése egyenes következménye annak, hogy a népi kultúra (és bármely kultúra) valamilyen más kultúrával közelebbi kapcsolatba kerül. A találkozási pontokon az egyik vagy a másik kultúrához tartozó elem óhatatlanul reprezentációs funkciót tölt be: arra utal, ami az érintett felület mögött van. Ezek a folyamatok potenciálisan már attól a pillanattól fogva jelentkezhettek, amikor a népi kultúra öntörvényű rendszerként működni kezdett. Nem kell azonban messze menni példaként annak bizonyítására, hogy erre az alapfolyamatra ráakódtak még olyan folklorizmusjelenségek, amelyek művinek nevezhetők abban az értelemben, hogy nem szükségszerű következményei a népi kultúra létének. Ezeket a folyamatokat valakik vagy valamik valamilyen célból létrehozzák, kitermelik. Rendszerint nem egy konkrét elképzelés kivitelezéséről van szó (bár akadnak ilyenek is), hanem olyan helyzetek, normák, szükségletek kitermelődéséről és önálló életre keléséről, amelyeknek hatása, büvköre alá kerülve az egyén vagy a közösség fontosnak tekinti (sokszor egyenesen életbevágóan fontosnak) a folklorizmusfolyamatok istápolását, a bennük való részvételt, e folyamatok szorgalmazását. A kérdés tehát az, hogy milyen okok vezettek, vezetnek el ma is a természetesnek tekinthető folklorizmusfolyamatok rendkívüli módon való aktivizálódásához, illetve az, hogy milyen úton-módon is játszódott ez le az elmúlt két évtizedben. Reméljük, hogy a még fiatal tudományágnak tekinthető folklorizmuskutatók rövidesen választ adnak ezekre a kérdésekre.

Egy rövid visszapillantás bárkit meggyőzhet arról, hogy ami a népi kultúra továbbélése terén ma történik, arra a közelebbi és a távolabbi múltban egyaránt számtalan precedens van. A folklorizmusfolyamatok rendkívüli aktivizálódása tulajdonképpen abban áll, hogy a négy, végeredményben egymástól független terület (mindennapi, reprezentációs, tudományos, művészi) folyamatai megsokszorozódnak, és ugyanakkor összemósódnak valami áttekinthetetlenül kusza reprezentációs folklorizmussá, de közben minden terület fennen hirdeti, hogy megőrizte autonómiáját. S közben pedig azt látjuk, hogy *folklor* címszó alatt egy kalap alá kerül művészet, tudomány, világ-

szemlélet és mindennapi élet. Ezért van az, hogy a folklorizmus a táji világszemlélettől a lakberendezésig, az értékrendszertől az öltözködésig, a tudományos élet szerepeinek gyakorlásától a művelődési programokig mindenhol kitapintható. Nyilván esetenként másképp és másképp valósulhat meg az összemósódás játéka, de ugyanakkor minden jelenségkörnek van egy közös vonása: a közösség (csoport, társadalmi réteg, tájegység stb.), amely alanya vagy tárgya lesz a folklorizmusfolyamatok rendkívüli aktivizálódásának, vélt vagy valóságos világban szenved. Nem véletlen, hogy a folklorizmus első jelentős hullámai a nemzeti törekvésekkel párhuzamosan jelentkeztek, s az sem, hogy a folklorizmus építőköve, majd pedig életető eleme lesz (lehet) valamely táj, falu vagy adminisztratív úton létrehozott terület helyi eszmerendszerének.

Itt szükséges kitérni egy igen fontos dologra. Az általunk elemzett és a kötetben is bemutatott jelenségekben kitapintható (bár ennek jelzésére az egyes tanulmányok megírásakor nem gondoltunk), hogy a közösségek létrehozását célzó törekvésekben tulajdonképpen kétféle igény munkál. Az egyik „lentől”, spontán úton próbál olyan közösségeket létrehozni, amelyeknek a működést biztosító nyelvezete részben vagy egészében a népi kultúra elemeiből áll össze, míg a másik igény nyomán „fentről”, adminisztratív úton érkeznek olyan készletek, amelyek hasonló jellegű közösségeket kívánnak megteremteni. A kétféle igény működése és célja tekintetében részben eltér egymástól, részben pedig átfedések is vannak. Ha összehasonlítunk egy, a kulturális intézmények által jól megszervezett folklórfesztivált egy falusi lakodalommal (a kettő azon az alapon hasonlítható össze, hogy mindkét rendezvény egy-egy közösség létezésének egy adott pillanatban való megfogalmazódása akar lenni, és ez a megfogalmazódás a folklór elemeiből összeállt, összeállított nyelvezet működése révén megy végbe), akkor azt tapasztaljuk, hogy mindkettő szándékosan törekszik a rendezvénynek önmagán túlmutató jelentést adni, tehát a nyelvezet működése alapján a reprezentációs folklorizmus jelenségei közé sorolhatjuk őket. Az eltérés pedig abban áll – és ez nagyon lényeges –, hogy a lakodalom mint rendezvény nem kíván feltétlenül csak folklórelemekből építkező nyelvezetet teremteni magának, nem teszi kizárólagossá a „népi” jelleget. Ezzel ellentétben a folklórfesztivál pontosan

arra törekszik, hogy nyelvezete vegytiszta folklórelemekből álljon össze (még akkor is ezt hirdeti, ha elérni nincs lehetősége), és ezt meg is ideologizálja, sőt még a tudomány által feltárt folklórelemeket is saját belátása és vélt vagy valós szükségletei szerint használja fel. Ami a lakodalom nyelvezetét létrehozza és működteti, az a résztvevők mindennapi tudása, míg a folklórfesztivál az intézmények szakértőinek tudása nyomán áll össze. Ilyenformán a rendezvény által reprezentált közösség ereje nem magából a közösségből fakad, hanem kívülről behozott valami. Úgy is mondhatjuk, hogy a lakodalom közössége magáért a közösségért van, míg a másik esetben nyilvánvalóan valami másért áll össze, vagy pedig a folklórnyelvezet használatával valami másért teremtyük meg azt az illúziót, hogy létezik ilyen közösség.

Az itt bemutatott kétféle igény találkozásából, egyazon időben való érvényesüléséből ered egyfelől az, hogy a folklorizmusjelenségek száma rendkívüli módon megnő, másfelől viszont az igények működésének eltérő stratégiája azt eredményezi, hogy ezek a kétféle irányból érkező közösségformálási kísérletek rendszerint torzóban maradnak, egyik a másiktól nem tud igazán érvényesülni. (Lásd ezzel kapcsolatban az árcsói kerámiavásárról írt elemzést.) A kétféle irányból ható próbálkozások végeredményben feszes ritmusban termelik újra azt a közösséghiányt, amelynek megszüntetésére létrejöttek. A folyamat mindaddig burjánzik, amíg a kétféle igény működése között fennáll a jelzett ellentmondás. Vizsgálódásainkat nem e kétféle igény érvényesüléseinek elemzésére építettük, bár így valószínűleg igen termékeny tipológiához jutottunk volna. Ehelyett azt vizsgáltuk, hogy az egyes folklorizmusjelenségek esetében hogyan működik a népi kultúra elemeiből összeálló nyelvezet, illetve milyen feltételek és szabályok játszanak szerepet e nyelvezetek összeállításában és újratermelésében. Egyaránt elemeztünk olyan eseteket, ahol fentről, és olyanokat, ahol letről kiinduló igény munkált a folklorizmusfolyamatok mögött. A tényleges elemzéseket még négy olyan írás előzi meg, amelyek elméleti oldalról közelítenek a jelenséghez. Az első a folklorizmuskutató szakirodalmának főbb csomópontjait tekinti át, a második a folklórelemek jelképként való működését elemzi, a harmadik pedig a folklorizmusjelenségek legutóbbi látványos aktivizálódásának hátterét vázolja

fel. Végül a negyedik átmenetet képez az elvontabb értelmezések és a tényleges elemzések, esettanulmányok között: a népi tárgyak felületkidolgozásával és e felületek leírásának kérdéseivel foglalkozik.

Tanulmánykötetünk nem készült a szó szoros értelmében vett összefoglalásnak, itteni észrevételeinket semmilyen szempontból sem tekinthetjük lezártnak. Úgy véljük, hogy a folklorizmuskutatás még a kezdet kezdetén tart, és még sok akadályt kell leküzdenie ahhoz, hogy azzá váljon, ami legígéretesebb vonásként már ma is megvan benne: a mindennapok kommunikációs gyakorlata egy területének elemzésévé.